

Nyelvünk és a képszerűség

SZATHMÁRI ISTVÁN

ELTE Bölcsészettudományi Kar Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Budapest

1. Hámori József agykutató professzor a *Magyar Orvosi Nyelv* című folyóirat 2010. évi első számában (10/1: 18–19) Az anyanyelv szerepe a magyarság jövőjében – az agykutató szemével címen a nyelvtudomány és a stilisztika számára is tanulságos dolgozatot tett közzé. Ebben nyelvünk egyik jellemző sajátosságaként említi – az ő szavaival – „a részben képi gondolkodás”-t. Vissza is tekint a nyelvek eme jellemzőjének a történeti alakulására. A sumérok írott nyelve (Kr. e. III. évezred végétől) még képeles, úgynevezett logogramokból álló írás volt. A Kr. e. II. évezredtől Babilóniában létrejön a hangjelölő írás, a képi írás kezd kiszorulni, biológiaiul a bal félteke túlsúlya kezd érvényesülni. Kr. e. 1600-tól pedig a föníciai írásrendszer – amelyre egyébként az összes európai írás épült – a grafémáival már az elvont, bal agyféltekés gondolkodást képviseli. Végül Kr. e. 800-tól a hellének kidolgozzák a valódi ábécét. Tehát a képi gondolkodás megszűnt, az elvont, teljesen bal féltekés gondolkodás vált uralkodóvá. Viszont – állapítja meg a szerző – a magyar nyelv megőrzött valamit a jobb féltekés látásmódból is, és azt egyezteteti a bal féltekés beszélt nyelvvel (részben képi gondolkodás). Majd hangsúlyozza, hogy „ezt elsősorban a magyar népdalban, illetve a magyar költészetben lehet kimutatni”, és hogy „ez a képi gondolkodásmód (Balassitól egészen a mai napig) a magyar költészet és így a magyar nyelv rendkívüli értéke”. Hámori professzor kutatása révén immár a biológia felől is mintegy bizonyítást nyert a nyelvünkbeli képi gondolkodás, képszerűség megléte.

Nem véletlen tehát, hogy Bárczi Géza, az európai hírű nyelvtudós a következőképpen jelölte meg „nyelvünk jellegzetes erényei”-t a *Magyar nyelv életrajza* című, több kiadásban megjelent munkájában: „színes, változatos hangzás, rendkívüli metrikai rugalmasság; tömörség, szoros logikus kapcsolás; finom árnyaltság, képszerűség; pontos fogalomalkotásra való képesség” (1963: 387). Itt szerepel tehát a képszerűség is. Természetesen a magyar nyelv és stílus története során többen rámutattak nyelvünknek erre a lényeges sajátosságára. Ezúttal

Levezései cím:

Szathmári István

ELTE Bölcsészettudományi Kar
Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet
1088 Budapest, Múzeum krt. 4/A
E-posta: iszathmari@t-online.hu

azonban arról kívánok megemlékezni, aki elsőként tette ezt meg: Sylvester Jánosról, a XVI. századi nagy humanistánkról. Talán nem lesz érdektelen röviden szólni arról, hogy Sylvester János hogyan utalt nyelvünknek erre a jellemzőjére már a XVI. század második negyedében.

2. Mielőtt rátérnénk Sylvester jelzett megjegyzésére, lássuk röviden az életpályáját. Sylvester János a Szatmár megyei Szinyérváralján született 1504 körül. 1526-tól 1528-ig a krakkói egyetemen tanult. Közben a magyar diákok seniora volt, és a híres lengyel nyomdász, Hieronymus Vietor műhelyében is korrektorkodott. Krakkóban nagy hatással volt rá Lenard Cox erasmista köre. 1529-ben már Wittenbergben tanult. Ekkor ismerkedett meg a német humanizmussal, továbbá Luther és a kiváló tudós pedagógus Melanchthon munkásságával. 1534-ben talált aztán pártfogóra a humanista műveltségű és a magyar nyelv ügyével törődő Nádasdi Tamásnak, Sárvár urának a személyében. Sárvári tartózkodása alatt tanított a helyi iskolában, majd megszervezte az újszigeti nyomdát. Itt jelentette meg élete fő műveit: grammatikáját, az első magyar nyelvtant (*Grammatica Hungarolatina*. Sárvár–Újsziget, 1539) és az e nemből szintén első teljes Újtestamentum fordítását (*Új Testamentum... Sárvár–Újsziget, 1541*). 1543-ban meghívták a bécsi egyetem héber tanszékére, itt tanított 1552-ig, később görögöt és történelmet is. 1552-ben elvesztette bécsi katedráját, és ettől kezdve nem tudunk semmit az életéről, talán 1553-ban meghalt.

3. A magyar nyelv képszerűségére vonatkozó, említendő megállapítás Sylvester Újtestamentum-fordítását bezáró, úgynevezett könyvvégi jegyzetekben található. Ennek címe: *Az ollan ighikrül való tanufag, mellek nem tulaydon iegzifben vitetnek*, vagyis: az olyan szavakról való tanulság, melyek nem eredeti jelentésben vétetnek. Sylvester tehát az első magyar nyelvű – mintegy négyoldalnyi – stilisztikai tanulmánnyal jelentős kezdeményező lépést tett a magyar stilisztika és jelentéstan területén is.

Induljunk ki abból, hogy a XVI. század második negyedében három út vezetett a vulgáris nyelvek – köztük a magyar – felfedezéséhez, azaz nyelvtani rendszerbe foglalásához, majd szabványosításához:

- nyelvtanok és nyelvtanfélék írása;
- fordítás, elsősorban bibliáknak (először egyes részeinek) a lefordítása;

- c. a latin nyelv iskolai tanítása, pontosabban ennek érdekében (legalábbis kezdeti fokon) az anyanyelv felhasználása.

Sylvester valójában mind a háromban részt vett, de a könyvvégi jegyzetek megírását elsősorban az Újtestamentum lefordítása eredményezte. A benne található stilisztikai-jelentéstani megállapítások nyilván a fordítói munka közben tudatosultak, illetve alakultak ki.

A biblia sajátos stílusa, gyakori átviteles kifejezésmódja a fordítók figyelmét önkéntelenül is hamar a képes beszéd jelentéstani és stilisztikai vizsgálata felé terelte. A középkori bibliai értelmezésben, amely már tárgyalta a szentírás átvitt értelmű szavait és kifejezéseit, még tovább fejlődött, szélesedett a keresztyén humanista tudósok kezében. Természetes tehát, hogy az ő iskolájukon, módszereiken nevelkedett Sylvester Újtestamentumfordításának a végéhez csatolt jegyzeteiben a biblia példázatos stílusáról, átvitt értelmű szavairól, kifejezéseiről értekeznek.

A bibliai értelmezést követve abból a jelentéstani tételből indul ki Sylvester, hogy minden szó és minden mondat akár milyen nyelvben vagy eredeti, vagy átvitt értelmű. Az eredeti értelemről így nyilatkozik: „Tulaydon iegzi/iben vétetik az ighe mikoroñ el nem tauozik attul, az mit kiualtkippen kell vala iegezni.”¹ Átvitt értelmű a szó akkor, „mikoron el tauozik attul, az mit kiualtkippen kell vala iegezni”. A szavak egymásutánja „a be/šid” is lehet tulajdonképpeni és átvitt értelmű. Ezután szavakat és mondatokat említ mindkét értelemben, a bibliából vett példák illusztrálva. Szót ejt például a *Keñír*, *Teft* és *Vír* (kenyér, test, vér) szavakról. Átvitt értelmű mondatai közül is lássunk egyet: „Te mikoroñ vad olayfa volnāl, az igaz olayfāba oltatāl be”; „Mell’ be/šidnek tulaydon értelme – Sylvester szerint – ez”: „Te mikoroñ pogañ nemből támadtāl volna, ęs ennek okairt ideghen nip volnāl az i/ftentūl, az Sido nip kōzibe vāla/štatāl, kik az i/ftennek tulaydon nipi.”² Kiemeli, hogy különösen Pál apostol él gyakran „ill’ en be/šideknek nemiuel”³.

És itt következik Sylvester fejtegetéseinek legszebb, a magyar nyelvhasználatra legtöbbet mondó része. Megállapítja, hogy a bibliaolvasónak hozzá kell szoknia az átviteles kifejezésmódhoz, mert a szentírás tele van ilyen szavakkal és mondatokkal. De – folytatja Sylvester – „Kōñū kediglen hozzā /šokni az mű nipünknek, mert nem ideghen ennek az ill’ en be/šidnek neme”⁴. Azt is megmondja a továbbiakban, hogy hol használja

népünk az efféle beszédmódot: „Il ill’ en be/šiduel naponkid valo /šolā/āban”, és „Il inekben kiualtkippen az virāg inekben, mell’ ekben czudālhattā minden nip az Mağar nipnek elmijnek ęles voltāt az leli/ben, mell’ nem egēb, hanem Mağar poę/šis”⁵. Ez utóbbi mindkét megjegyzésnek megvan a maga feltétlen értéke. Annak hangsúlyozása tudniillik, hogy a magyar nép az átviteles kifejezésmóddal, a képszerűséggel él hétköznapi beszédében, élelátásra valló felismerés. Azzal meg, hogy Sylvester a virágéneket hozza példának (ha ezek tartalmát mindjárt meg is vetette), már mint igazi nemzeti humanista, a magyar költői stílusnak első méltányolója és egyben a magyar stilisztikának is első munkása jelentkezik.

4. Ezúttal érdemes még szólnunk Sylvesternek nyelvünk értékeit méltató szavairól. Az egész latinul írt nyelvtannak talán a legszebb, sokszor szinte ódai magaslaton szárnyaló része az az egy lapnál alig hosszabb szöveg, amelynek minden sorából nyelvünk határtalan szeretete és ugyanakkor az azt megillető büszke önérték sugárzik. Mindenekelőtt leszögezi, hogy a magyar nyelv éppúgy szabályozható nyelvtanilag, mint a három jeles nyelv, a héber, a görög és a latin közül bármelyik („Est enim regulatissima, vt vocant, non minus quam una ex primariis illis, hebraea, graeca, et latina” 75). Ez a megállapítás már a vulgáris nyelveknek az említett három szent nyelvvel való egyenrangúsítását jelenti. Ezután a γλωττώμαχια-ról beszél, valószínűleg arról a nyelvi harcról, amely a vulgáris nyelvek között felemelkedésünk után megindult, hogy melyik vegye át a latin vezető szerepét. Sylvester azok ellen fordult, akik a magyar nyelvet illetlenül megvetették, sőt bemocskolták. És nyelvünk ezt méltatlanul sokáig eltúrte – mondja a továbbiakban –, pedig a mieink megvédehették volna az efféle rágalommal szemben. Anyanyelvünk roppant gazdagsága eddig el volt rejtve számunkra, amelyet most először megtalálva feltárunk és napvilágra hozunk. Ha ezzel élni nem vonakodunk (amint remélem és óhajtom) – folytatja Sylvester –, koldusszegényekből egyszerűen dúsgazdaggá válunk („Habuiumus thesaurum hunc linguae patriae hactenus absconditum, quem nunc primum repertum erimus, in lucemque proferimus; quo si frui non recusauerimus, breui (vt spero et opto) ex inopibus diuites euademus abunde” 75). Más nemzetek szerényebb értékeikkel is tetszelegnek, mi valóban kiváló tulajdonukat is kevésbé vesszük.

Végezetül szólva azt hiszem, napjainkban is tanulhatnánk Sylvester János megállapításaiból.

1. Tulajdon jegyzésben [jelentésben] vétetik az ige, mikor el nem távozik attól, amit kiváltképp kell vala jegyezni [jelenteni].
2. Te mikoron vad olajfa volnāl, az igaz olajfāba oltatāl be. Mely beszédnek tulajdon értelme ez: te mikoron pogány nemből támadtāl volna, ęs ennek okáért idegen nép volnāl az istentől, a zsidó nép közibe választatāl, kik az istennek tulajdon népe.
3. ilyen beszédeknek nemével.
4. Könnyű pedig hozzászoknia a mi népünknek, mert nem idegen ennek ez ilyen beszédnek neme.
5. Ilyen beszéddel naponként való szólásában; ily énekekben, kiváltképp a virágénekekben, melyekben csodálhatta minden nép a magyar nép elméjének ęles voltāt a lelésben, mely nem egyéb, hanem magyar poęzis.